

Asia: VN/13339/2019

Vaarallisimpien väkivaltarikollisten vapauttamisen edellytykset

Lausunnonantajan lausunto

Voitte kirjoittaa lausuntonne alla olevaan tekstikenttään

Lausunto oikeusministeriön työryhmän mietinnöstä 2023:11

Vaarallisimpien väkivaltarikollisten vapauttamisen edellytykset: Vapauttamista koskevien säännösten ja käytäntöjen arviointi

1 Työryhmän ehdotukset

1.1 Elinkautisvankien ehdonalainen vapauttaminen

Oikeusministeriön työryhmä ehdottaa, että elinkautisvankien vapauttamisharkintaa koskevaan rikoslain säännökseen lisättäisiin väkivaltariskiarvio eli arvio tuomitun riskistä syyllistyä tulevaisuudessa väkivaltarikokseen. Riskiä koskevalla arviolla tarkoitetaan Vankiterveydenhuollon tekemää oikeuspsykiatrasta arviointia.

Lain muutos vastaisi käytännössä voimassa olevaa menettelyä, jossa Helsingin hovioikeudelle toimitetaan vapauttamisharkinnassa taustatiedoksi arvio elinkautisvankin riskistä syyllistyä uuteen väkivaltarikokseen. Koska psykiatriseen väkivaltariskiarviointiin liittyy yksilötasolla epävarmuustekijöitä, työryhmä ei antaisi riskiarviolle määräävää asemaa vapauttamisharkinnassa, vaan arvio vangin riskistä syyllistyä uuteen väkivaltarikokseen olisi osa kokonaisharkintaa.

1.2 Yhdistelmärankaistukseen tuomitseminen

Samalla yhdistelmärangaistuksen tuomitsemista koskevaan rikoslain säännökseen tehtäisiin kielellinen muutos. Muutoksella ei olisi tarkoitus muuttaa yhdistelmärangaistukseen tuomitsemisen edellytyksiä, vaan kyse olisi säännöksen täsmentämisestä. Kyseistä kohtaa muutettaisiin siten, että rikoksentehtäjän vaarallisuuden sijaan edellytyksenä olisi, että rikoksentehtäjän riskiä syyllistyä uuteen lainkohdassa tarkoitettuun rikokseen on pidettävä korkeana.

2 Elinkautisvankien väkivaltariskistä tehty tutkimus

Elinkautisvankien väkivaltariskistä on tehty tuore tutkimus ”Vaarallisuuden ja väkivaltariskin arvioiminen”, joka julkaistiin joulukuussa 2021. Tutkimuksen keskeinen johtopäätös oli se, että nykymuotoisesta elinkautisvankien väkivaltariskin arvioinnista tulisi luopua. Tälle esitettiin kolme perustetta:

- 1) Riskin arvioinnin osuvuus rikoksen uusimisen ennustajana on sattumanvaraista,
- 2) Väkivaltariskin arviointi vaatii tuloksiin nähden kohtuuttoman työpanoksen ja
- 3) Väkivaltariskin arviointi pitäisi interventiona kohdentaa rangaistuksen täytäntöönpanon aikaisempaan vaiheeseen.

Tutkimusryhmän mukaan väkivaltariskin arvio kannattaisi tehdä tuomion täytäntöönpanon alkuvaiheessa ja liittää se osaksi rangaistusajan suunnitelmaa, jonka avulla kohonneita riskejä pyritään vankeusaikana alentamaan moniammatillisesti (Vaarallisuuden ja väkivaltariskin arvioiminen, 170. <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/163635>).

3 Tämän lausunnon keskeiset kysymykset

Väkivaltariskin arvioinnilla tarkoitetaan asiantuntijan tekemää ennakoivaa arviointia siitä, kuinka altis arvioitava henkilö on tulevaisuudessa käyttäytymään väkivaltaisesti. Tässä lausunnossa otetaan kantaa siihen, onko elinkautisvankien väkivaltariskin arvioinnille tutkimuksellisia perusteita vai ei. Tutkimuksen ”Vaarallisuus ja väkivaltariskin arviointi” perusteella käydään lävitse, miten hyvin väkivaltariskiarviot osuvat oikeaan. Tähän liittyy kysymys siitä, miksi elinkautisvankien uusintarikollisuus on poikkeuksellisen vähäistä. Lisäksi käsitellään käytössä olevan väkivaltariskin arviointimenetelmän (HCR-20v3) ja rikosoikeudellisten säännösten päällekkäisyyttä. Tämä tarkastelu on olennainen, koska asiaa ei ole käsitelty oikeusministeriön työryhmän mietinnössä. Edelleen käydään lävitse sitä, millainen merkitys väkivaltariskillä on ollut Helsingin hovioikeuden ratkaisutoiminnassa. Tämän jälkeen tarkastellaan erikseen yhdistelmärangaistusta sekä väkivaltariskin arviointiin käytettäviä resursseja. Lopuksi esitetään yhteenveto ja johtopäätökset.

4 Miten hyvin väkivaltariskiarviot osuvat oikeaan?

Tällä hetkellä Suomessa väkivaltariskin arvioinnissa käytetään HCR-20v3 -riskinarviointimenetelmää. Väkivaltariskin arviointi tehdään käyttämällä sen mukaista luokitusta, jossa on kolmea riskitasoa: matala, keskitasoinen ja korkea riski. Tiedot kaikista väkivaltariskiarvioista järjestelmän yhdeksältä ensimmäiseltä vuodelta esitetään taulukossa 1 (Vaarallisuuden ja väkivaltariskin arvioiminen, 84).

Taulukko 1. Elinkautisvankien väkivaltariskiarviot 1.9.2011–25.8.2020

	N	%
Puuttuva luokka	7	3,5
Matala	38	19,2
Keskitasoinen	106	53,5
Korkea	47	23,7
Yhteensä	198	100

Riskiarvioita tehtiin seuranta-aikana lähes 200, ja ne koskivat noin 150 eri henkilöä. Lukujen ero johtuu lähinnä siitä, että sama henkilö on voinut olla useita kertoja arvioitavana silloin, kun aikaisempi hakemus tai hakemukset on hylätty. Aineistoon sisältyy myös riskiarvioita tapauksissa, joissa hakemus on myöhemmin peruttu tai rauennut. Kokonaisuudessaan väkivaltariskiarviot painottuvat vahvasti keskitasoisien riskin luokkaan, johon sijoittuu yli puolet tutkituista. Korkean ja matalan riskin suuruusluokka on 20–25 prosentin tasolla.

Vapautuneiden elinkautisvankien ja hylättyjen hakemusten väkivaltariskiarviot jakautuivat taulukosta 2 ilmenevällä tavalla (Vaarallisuuden ja väkivaltariskin arvioiminen, 84–85).

Taulukko 2. Vapautuneiden ja hylättyjen väkivaltariskiarviot.

	Vapautuneet		Hylätyt	
	N	%	N	%
Puuttuva luokka	3	3	4	5
Matala	31	27	7	8
Keskitasoinen	66	57	40	48

Korkea	15	13	32	39
Yhteensä	115	100	83	100

Vapautuneita elinkautisvankeja oli seuranta-aikana 115 ja hylättyjä hakemuksia 83. Taulukossa 2 hylättyjen ryhmään sisältyvät myös arviot, jotka koskivat myöhemmin peruttuja tai rauenneita hakemuksia. Sekä vapautuneiden että hylättyjen keskuudessa suurin riskiluokka oli keskitasoinen. Heitä oli vapautuneista 57 prosenttia ja hylätyistä 48 prosenttia. Vapautuneilla toiseksi suurin ryhmä sijoittui matalaan riskitasoon (27 %), kun sitä vastoin hylätyissä toiseksi suurin ryhmä kuului korkean riskin ryhmään (39 %). Pienimpänä ryhmänä oli vapautuneilla korkea riski (13 %), hylätyillä matala (8 %).

Uutta väkivaltariskiä käsittelevässä tutkimuksessa on kuitenkin se, että vapautuneiden elinkautisvankien uusintarikollisuutta on voitu verrata eri väkivaltariskin luokissa. Tässä on käytetty kolmen vuoden seuranta Rikosseuraamuslaitoksen käyttämän standardin mukaisesti. Aineiston havaintoaika ei ole vielä riittänyt tilastollisesti mielekkääseen viiden vuoden seurantaan. Kolmen vuoden seuranta-aika saatiin 63 vapautuneelle. Seurannan tuloksista kertoo taulukko 3 (Vaarallisuuden ja väkivaltariskin arvioiminen, 85).

Taulukko 3. Vapautuneiden elinkautisvankien uusintarikollisuus kolmen vuoden aikana

	Vapautuneita	Uusijoita	Uusijoita
	N	N	%
Puuttuva luokka	1	0	0
Matala	21	1	4,8
Keskitasoinen	34	6	17,6
Korkea	7	1	14,3
Yhteensä	63	8	12,7

Koko aineistossa uusimisprosentti oli kolmen vuoden seurannassa noin 13, kun kaikilla vapautuneilla vangeilla uusimisprosentti oli 48 vastaavilla kriteereillä mitattuna. HCR-20v3 -työkalu näyttää toimivan hyvin silloin, kun kysymys on matalan riskitason arvioinnista. Matalaan riskiryhmään sijoittui kolmasosa vapautuneista elinkautisvangeista, ja heillä uusimisprosentti oli hyvin alhainen eli viiden prosentin luokkaa. Sen sijaan keskitason ja korkean riskin ryhmässä tilanne on toinen. Rikosten uusiminen keskitasoisessa ja korkean riskin ryhmässä on samaa tasoa, välillä 14–18 prosenttia. Tässä tapauksessa arviointijärjestelmän erottelukyky näyttäisi siis olevan heikko ryhmien

välillä. Toisaalta on huomattava, että erityisesti korkean riskin ryhmässä uusintarikollisuus on erittäin alhaista verrattuna riskiarvioon.

Kaiken kaikkiaan pienet havaintomäärät ja lyhyt seuranta-aika aiheuttavat sen, että tilastollisiin tuloksiin on suhtauduttava varoen, koska muuttujien luokkakoot ovat pieniä. Toisaalta voidaan kysyä, kuinka kauan jonkin työvälineen käyttöä pitää jatkaa, jos sen erottelukyky ei alkuvaiheessa näytä olevan riittävän hyvä.

5 Miksi elinkautisvankien uusintarikollisuus jää vähäiseksi?

Keskeisenä syynä elinkautisvankien uusintarikollisuuden alhaiseen tasoon on se, että elinkautisvankien keskuudessa korostuvat ne tilastolliset muuttujat, jotka myös kaikkien vapautuneiden vankien keskuudessa liittyvät alhaiseen uusintarikollisuuteen.

Yksi tekijä on ikä. Rangaistuksen lopussa elinkautisvankien suurimpana ryhmänä ovat 40–50-vuotiaat ja toiseksi suurin 50–60-vuotiaat. Koko vankipopulaatiossa vapautumisvaiheen ikä kytkeytyy vahvasti uusimisriskiin, nuoremmissa ikäryhmissä uusimisriski on merkittävästi korkeampi kuin vanhemmissa.

Toinen tekijä on se, että elinkautisvangeista suurin osa on ensimmäistä kertaa vankilassa. Ensikertaisten uusimisriski on vankipopulaatiossa merkittävästi pienempi kuin uusijoiden. Elinkautisvankien pitkäaikaisessa seurannassa vankilakertaisuus on selvästi kytkeytynyt suurempaan uusintarikollisuuteen.

Vankipopulaatiossa myös sukupuolella on jonkin verran yhteyttä uusimiseen.

Myös miesten uusintarikollisuus on todennäköisempää kuin naisten. Koska vapautuneissa elinkautisvangeissa naisten osuus on pieni, heitä ei ole tarkasteltu erikseen. Kaikista vapautuneista 115 elinkautisvangista miehiä oli 108 ja naisia 7.

Suomessa uusi uusintarikollisuuteen vaikuttava tekijä on valvottu koevapaus. Koko vankipopulaatiossa valvotun koevapauden kautta vapautuneiden vankien uusintarikollisuus on merkittävästi vähäisempää kuin muilla vangeilla. Tutkimusaineistossa olleista elinkautisvangeista 86 prosenttia vapautui valvotun koevapauden kautta, kun heidän osuutensa kaikista vangeista on 25 prosenttia. Valvottu koevapaus merkitsee sitä, että vapautuvalle on järjestetty asunto, hänellä on jatkuva tekninen ja muu valvonta, päihteiden täydellinen käyttökielto ja häneen kohdistetaan erilaisia tukitoimia.

Lisäksi on huomattava, että elinkautisvangin vapautuessa ehdonalainen vapaus on kestoaltaan maksimipituinen eli kolme vuotta. Elinkautisvangit ovat siis koko kolmen vuoden tilastollisen seurannan ajan ehdonlaiseen vapauteen liittyvien tuki- ja valvontatoimien kohteena (Vaarallisuuden ja väkivaltariskin arvioiminen, 88–90).

6 Riskinarvioinnin ja rikosoikeudellisen vapauttamisharkinnan päällekkäisyys

HCR-20v3 -riskinarviointimenetelmässä väkivaltariskiin vaikuttavat tekijät jaetaan kolmeen pääluokkaan. Ensimmäisenä pääluokkana ovat henkilöhistorialliset muuttujat, jotka kuvaavat tutkittavan aikaisempia ongelmia. Toisena ovat kliiniset muuttujat, jotka käsittelevät tämänhetkisiä ongelmia. Kolmantena ovat muuttujat, joilla ennakoitaan tulevia ongelmia. Muuttujia on yhteensä 20, joista henkilöhistoriallisia muuttujia on 10, tätä hetkeä ja tulevaisuutta koskevia viisi. Väkivaltariskin arviointi perustuu näiden pääluokkien pohjalta tapahtuvaan kokonaisarviointiin.

Ongelmana on, että HCR-20v3 -menetelmän muuttujat ovat päällekkäisiä niiden tekijöiden kanssa, joita arvioidaan elinkautisvankien vapauttamisharkinnassa rikosoikeudellisesta näkökulmasta. Tässä yhteydessä ei ole mahdollista käydä koko muuttujaluetteloa lävitse (ks. Vaarallisuuden ja väkivaltariskin arvioiminen, 91–92, jossa esitetään kaikki muuttujat). Väkivaltariskin arvioinnin ja rikoslain päällekkäisyydestä voidaan kuitenkin ottaa esimerkiksi kolme keskeistä muuttujaa: väkivaltainen käyttäytyminen, päihteiden käyttö sekä hoito- ja valvontavaste.

HCR-20v3 -menetelmässä ensimmäisenä arvioinnin kohteena ovat aikaisemmat ongelmat väkivaltaisuuteen liittyen. Toisaalta rikoslain 2 c luvun 10 §:n 2 momentin mukaan elinkautisvankia vapautettaessa on arvioitava elinkautiseen vankeusrangaistukseen johtaneen rikoksen tai rikosten laatua, muita elinkautiseen vankeuteen sisältyviä rangaistuksia ja myöhempää vankila-aikaista rikollisuutta. Näin ollen sekä HCR-20v3 -menetelmän että rikoslain luettelo on samankaltainen kattava kuvaus väkivallasta ja muusta rikollisuudesta erittäin pitkällä aikavälillä tarkasteltuna.

Edelleen HCR-20v3 -menetelmässä arvioidaan aikaisempia ja ajankohtaisia ongelmia väkivaltaisiin asenteisiin, ajatusmaailmaan tai aikomuksiin liittyen. Vastaavasti rikoslain mukaisessa harkinnassa esimerkiksi järjestäytyneen rikollisryhmän toimintaan osallistuminen otetaan huomioon sekä historiaa että nykyhetkeä arvioitaessa.

HCR-20v3 -menetelmässä arvioidaan myös aikaisempia ongelmia päihteidenkäyttöön liittyen. Vastaavasti rikoslain perusteella arvioidaan vankila-aikaista käyttäytymistä, jossa yksi osatekijä on päihdeongelmat. Niitä kuvastavat muun muassa vankeusaikana tapahtuneet päihderikkomukset ja niiden seuraukset.

Lisäksi HCR-20v3 -menetelmässä tulevat arvioitavaksi ajankohtaiset ongelmat hoito- ja valvontavasteeseen liittyen. Rikoslaisissa samaa asiaa ilmentää se, että vapauttamisharkinnassa yhtenä osatekijänä on rangaistusajan suunnitelman noudattaminen, muun muassa siihen sisältyviin ohjelmiin osallistuminen, ja tähän mahdollisesti liittyvät ongelmat.

Kaiken kaikkiaan jo nämä esimerkit kuvastavat HCR-20v3 -arviointijärjestelmän ja rikoslakiin perustuvan vapauttamisharkinnan päällekkäisyyttä. Pahimmillaan tämä voi johtaa sanktiokumulaatioon, mikä tarkoittaa sitä, että samat argumentit eri asiayhteyksissä esitettyinä voivat yhdessä johtaa rangaistuksen ankaroitumiseen.

Päällekkäisyys johtuu perimmiltään siitä, että HCR-20v3 -arviointijärjestelmä on kansainvälinen. Siksi on selvää, että sitä laadittaessa ei ole otettu huomioon Suomessa käytettyjä elinkautisvankien rikosoikeudellisia vapauttamisperusteita. Tämä tulisi tiedostaa käytettäessä järjestelmää Suomessa. Tai paremminkin sanoen, analysoida, mitä hyötyä järjestelmästä jää, jos päällekkäisyydet eliminoidaan (Vaarallisuuden ja väkivaltariskin arvioiminen, 92–95).

7 Mikä merkitys väkivaltariskillä on Helsingin hovioikeuden ratkaisutoiminnassa?

Vaarallisuutta ja väkivaltariskiä koskevassa tutkimuksessa käsiteltiin myös Helsingin hovioikeuden ratkaisutoimintaa. Tilastollisessa tarkastelussa voidaan erottaa kaksi ääripäätä. Jos riskitaso arvioidaan matalaksi, vapauttamishakemus todennäköisesti hyväksytään, jos taas riskitaso on korkea, hakemus todennäköisemmin hylätään. Valtaosalla hakijoista riskitaso on kuitenkin keskitasoa. Tällöin hovioikeuden ratkaisut asettuvat edellä mainittujen vaihtoehtojen väliin kuitenkin niin, että myös keskitasoisissa hyväksytyt on selvä enemmistö.

Tällainen tilastollinen tarkastelu ei kuitenkaan kerro sitä, mikä merkitys riskiarviolla on vapauttamisharkinnassa. Esimerkiksi matalan riskitason vangeilla rikoslaisissa säädettyt vapauttamisperusteet tyypillisesti täyttyvät: elinkautiseen vankeuteen johtanut rikos on yksittäinen poikkeustapaus, heillä ei ole muuta rikollisuutta, päihdeongelmia, yhteyksiä järjestäytyneeseen rikollisuuteen, he ovat noudattaneet rangaistusajan suunnitelmaa jne. Näissä tapauksissa riskiarvio siis vain toistaa sitä kuvaa, jonka rikoslaisissa säädettyjen vapauttamisperusteiden arviointi antaa.

Toisaalta ehdonalaisen vapauttamisen harkinta on sidoksissa siihen, miten kauan vanki on suorittanut rangaistustaan vankilassa. Hyvin pitkään elinkautista suorittaneiden kohdalla hovioikeus on antanut huomattavan painon vankilassaoloajalle. Hovioikeuden mukaan jokaisella tuomitulla tulee jossain vaiheessa olla mahdollisuus päästä ehdonalaiseen vapauteen tätä vastaan puhuvista tekijöistä huolimatta.

Itsenäistä painoarvoa väkivaltariskin arviointi on Helsingin hovioikeudessa saattanut saada silloin, kun harkinnassa on ollut ehdonalainen vapauttaminen minimin eli 12 vuoden vankilassaoloajan perusteella. Tällöin korkea uusimisriski on näyttänyt vaikuttaneen siihen, ettei elinkautisvankia ole vapautettu, vaikka rikosoikeudelliset harkintaperusteet olisivat pikemminkin puoltaneet vapauttamista.

Kyseisessä tutkimuksessa viitataan myös niihin hovioikeuden ratkaisuihin, joissa todetaan, että elinkautisvankeja vapautettaessa katseen pitää olla tulevaisuudessa. Tällaisia tuomioistuimen näkemyksiä voidaan pitää ongelmallisena kahdesta syystä. Ensinnäkin tekorikosoikeuden keskeinen peruste on se, että rangaistus määrätään teosta, ei tuomitun selviytymiskyvyn perusteella. Toiseksi ennusteet ovat pakostakin varsin yleisen tason arvauksia tulevasta kehityksestä ja väkivaltariskin arvioinnin osuvuus on tilastollisesti yllättävän heikkoa (Vaarallisuuden ja väkivaltariskin arvioiminen, 115, 129–130 ja 134–135).

8 Yhdistelmärangaistus

Yhdistelmärangaistus on uusi versio rangaistuksesta, josta aikaisemmin käytettiin nimeä koko rangaistuksen suorittaminen vankilassa. Tätä ennen käytettiin nimikkeitä vaaralliset rikoksenuusijat, pakkolaitokseen eristetyt ja pakkolaitosvangit. Yhdistelmärangaistus koostuu kahdesta osasta, vankilassaoloajasta ja valvonta-ajasta. Rikoksentehtyjä vapautuu vankilasta suoritettuaan koko tuomitun vankeusrangaistuksen, mitä seuraa vuoden pituinen valvonta-aika.

Yhdistelmärangaistukseen voidaan tuomita henkilö, joka syyllistyy toistuvasti laissa lueteltuihin törkeisiin rikoksiin. Käytännössä yleisimpiä rikoksia ovat tappo tai tapon yritys. Lisäksi edellytyksenä on, että rikoksentehtyjää on rikoksista ilmenevien seikkojen sekä mielentilatutkimuksen ja siihen liittyvän vaarallisuusarvion perusteella pidettävä erittäin vaarallisena toisen hengelle, terveydelle tai vapaudelle.

Oikeuspsykiatriselta kannalta yhdistelmärangaistukseen liittyvän vaarallisuuden ja elinkautisvankien väkivaltariskin arviointi tapahtuu samalla arviointimenetelmällä. Menetelmänä on HCR-20v3, ja tutkimukset tapahtuvat Vankiterveydenhuollossa tai valtion mielisairaaloissa. Jo lain sanamuoto kertoo, että yhdistelmärangaistukseen tuomitseminen edellyttää korkeaa väkivaltariskiä.

Rikoslaisissa vaarallisuuden ja väkivaltariskin terminologinen ero on haluttu säilyttää ilmeisesti siksi, että prosessuaalisesti menettelyt eroavat monelta osin toisistaan. Toisin kuin väkivaltariskin arviointi, vaarallisuusarvio tehdään tuomitsemisvaiheessa, ei rangaistuksen lopussa. Myös lausuntojen käsittely eroaa toisistaan. Yhdistelmärangaistusta koskevat mielentilalausunnot ja vaarallisuusarviot käsitellään THL:n oikeuspsykiatristen asioiden lautakunnassa, joka antaa tutkimusyksikössä laaditun lausunnon perusteella oman lausuntonsa asiaa käsittelevälle tuomioistuimelle.

Tuomioistuimena voi ensi vaiheessa olla mikä tahansa käräjäoikeus. Koska asioiden käsittelyä ei ole keskitetty, tuomioistuimille ei vaarallisuuden arvioinnissa synny samanlaista ammattitaitoa kuin Helsingin hovioikeudelle elinkautisvankien väkivaltariskin arvioinnissa. Määrällisesti yhdistelmärangaistus on elinkautista vankeutta huomattavasti harvinaisempi. Yhdistelmärangaistukseen tuomitaan vuosittain keskimäärin viisi henkilöä, kun elinkautisten keskimäärä on viime vuosina ollut 15.

Yhdistelmärangaistuksesta vapautuneita ei tutkimusta tehtäessä vielä ollut. Sen vuoksi taulukossa 4 esitetään koko rangaistusta suorittaneiden uusimisprosentti kolmen ja viiden vuoden seuranta-ajalla.

Taulukko 4. Koko rangaistuksen vankilassa suorittaneiden uusimisprosentti

Seuranta-aika	3 vuotta	5 vuotta
	%	%
Kaikki uusiminen	37	39
HCR-20 uusiminen	33	34
Rikoslain 2c luvun uusiminen	24	28

Kaikkien rikosten osalta uusimisprosentti oli 37 kolmessa ja 39 viidessä vuodessa. Näin ollen koko rangaistuksen suorittaneilla kokonaisuusiminen jää jonkin verran koko vankipopulaatiota alhaisemmaksi. HCR-20 uusiminen tarkoittaa väkivaltarikoksia määriteltynä laajassa muodossa. Uusimisprosentit olivat 33 ja 34. Rikoslain 2c luvun uusiminen viittaa törkeimpiin väkivaltarikoksiin eli niihin, jotka voivat olla nykyisin yhdistelmärangaistukseen tuomitsemisen tai aikaisemmin koko rangaistuksen tuomitsemisen perusteena. Törkeimmän väkivallan uusimisprosentit olivat 24 ja 28.

Koska koko rangaistuksen suorittaneilla rikoksentehtäjillä on aina takanaan toistuvaa vakavaa väkivaltarikollisuutta ja vankilatausta sekä heidät on todettu erittäin vaarallisiksi, voitaisiin olettaa, että myös uusimisprosentit olisivat korkeampia. Toisaalta uusimista saattaa alentaa vapauttamishetken ikä. Pitkän rikosuran vuoksi vapautuneet kuuluvat usein vanhempiin ikäluokkiin, joissa uusimisprosentit ovat keskimääräistä alhaisempia.

Yhdistelmärangaistuksen suhteen oleellisinta kuitenkin on, ettei vaarallisuuden arvioinnissa ole merkittävää sanktiokumulaation vaaraa rikosoikeudellisen harkinnan ja oikeuspsykiatrian välillä. Yhdistelmärangaistuksen tuomitseminen edellyttää laissa säädettyä törkeää rikosta, sen toistumista

ja vaarallisuutta. Toisin kuin elinkautisvankeja vapautettaessa, rikoslaissa ei ole säädetty vaarallisuuden lisäksi muita tarkentavia harkintaperusteita (Vaarallisuuden ja väkivaltariskin arvioiminen, 95–98).

9 Elinkautisvankien väkivaltariskin arvioinnista aiheutuvat kustannukset

Yhteen väkivaltariskin arviointiin Vankiterveydenhuollossa käytetty lääkärin, psykologin ja sairaanhoitajan työtuntien kokonaismäärä vastaa yhden kuukauden työpanosta. Lääkärin työpanos on noin 20 tuntia, psykologin 30 ja sairaanhoitajan 110 eli yhteensä 160 tuntia. Aikaa väkivaltariskin arviointiin kuluu Vankiterveydenhuollon Turun tai Vantaan yksikössä keskimäärin kaksi viikkoa (Vaarallisuuden ja väkivaltariskin arvioiminen, 82 ja 159).

Tällä hetkellä elinkautisvankien arvioita tehdään 30–40 vuodessa. Vuositasolla tämä tarkoittaa yhdeltä lääkäriltä puolen vuoden työpanosta, psykologilta kolmea neljäsosaa vuodesta ja sairaanhoitajilta kahdesta kolmeen henkilötyövuotta. Palkkakustannus on 200 000–300 000 euroa vuodessa (vrt. Vaarallisimpien väkivaltarikollisten vapauttamisen edellytykset, 141).

Tässä yhteydessä on huomattava, että vapautuvien elinkautisvankien suurin määrällinen kasvu on vasta edessä. Esimerkiksi vuonna 2012 alkaneita elinkautisrangaistuksia, joissa ensi vaiheen vapauttamishakemukset 12 vuoden kohdalla osuvat vuodelle 2024, oli 27. Tämä määrällinen kasvu kertaantuu, koska ensi vaiheessa tehtyjä hakemuksia usein hylätään, minkä vuoksi ehdonalaista vapauttamista saatetaan hakea monta kertaa.

Toisaalta on ollut tyypillistä, että lainsäädäntöä valmisteltaessa väkivaltariskin arviointiin tarvittavat resurssit on systemaattisesti aliarvioitu. Tämä ei tarkoita vain tarvittavia henkilöresursseja ja palkkakustannusten kasvua. Ehkä suurin ongelma on se, että väkivaltariskin lisääntyneen arvioinnin vuoksi Vankiterveydenhuollon rajallisia henkilöresursseja ja hoitopaikkoja ei käytetä terveydenhuollon tarpeisiin vaan tutkimuksellisiin tarkoituksiin.

10 Yhteenveto ja johtopäätökset

Oikeusministeriön työryhmän keskeinen ehdotus on, että rikoslain elinkautisvangin vapauttamista koskevaan säännökseen lisättäisiin väkivaltariskiarvio. Kuten edellä on todettu, riskin arvioinnin osuvuus rikoksen uusimisen ennustajana on sattumanvaraista. Kun tekorikosoikeuden keskeinen periaate on se, että rangaistus määrätään teosta, epäselväksi jää, miksi elinkautisvangin vapauttamista koskevaan päätöksentekoon tulisi ylipäätään sisällyttää epävarma tulevaisuuteen suuntautuva elementti.

Lisäongelman asiaan tuottaa näkökulma, jota työryhmä ei ole lainkaan käsitellyt. Käytössä oleva HCR-20v3 -riskinarviointijärjestelmä on monilta osin päällekkäinen rikoslakiin kirjattujen elinkautisvankien vapauttamisperusteiden kanssa. Vaarana on sanktiokumulaatio, se että samat seikat nostavat yhtäältä väkivaltariskiä korkeaksi ja toisaalta ankaroittavat rikosoikeudellista arviointia. Tämänkaltainen vaikutusten kasautuminen on vastoin oikeudellisen päätöksenteon peruseriaatteita.

Oikeusministeriön työryhmä toteaa, että väkivaltariskin arvioinnissa käytettävien menetelmien käytöstä ei ole syytä säätää, sillä ne kehittyvät jatkuvasti. Mahdollinen kehitys ei kuitenkaan ratkaise sanktiokumulaation ongelmaa. On vaikea kuvitella väkivaltariskin arviointijärjestelmää, joka ei ottaisi huomioon esimerkiksi rangaistukseen johtanutta väkivaltarikollisuutta, rikoksenteikijän päihdeongelmista aiheutuvia vaikeuksia tai osallistumista järjestäytyneeseen rikollisuuteen. Nämä kytkeytyvät kuitenkin jo nyt eri tavoin rikoslakiin perustuvaan elinkautisvangin vapauttamisharkintaan.

Toisaalta on huomattava, että yhdistelmärankaistukseen tuomitsemisen yhteydessä tehtävä vaarallisuusarvio ja elinkautisvankien vapauttamisen yhteydessä tehtävä väkivaltariskin arviointi eroavat lainsäädännöllisiltä lähtökohdiltaan oleellisesti toisistaan. Tämä johtuu siitä, että yhdistelmärankaistuksen tuomitseminen edellyttää vain laissa säädettyä törkeää rikosta, sen toistumista ja vaarallisuutta. Toisin kuin elinkautisvankien vapauttamisharkinnassa, tähän ei liity useita yksityiskohtaisia harkintaperusteita.

Edellä mainitussa vaarallisuutta ja väkivaltariskiä koskevassa tutkimuksessa todettiin myös, että väkivaltariskin arviointi vaatii tuloksiin nähden kohtuuttoman työpanoksen. Kysymys on siis yhtäältä tutkimustulosten osuvuudesta, toisaalta siitä, tulisiko Vankiterveydenhuollon oikeuspsykiatriset resurssit näiden tutkimusten sijasta kohdentaa hoidollisiin toimenpiteisiin. Esimerkkinä tarpeettomien, ei oikeuspsykiatrista hoitoa edistävien tutkimusten alasarjoista ovat työryhmän mainitsemat mielentilatutkimukset. Aikaisemmin erityisesti alentunutta syyntakeisuutta koskevia tutkimuksia tehtiin runsaasti ilman, että ne johtivat millään tavoin mielentilatutkimuksissa havaittujen ongelmien hoitoon.

Vastaavasti tutkimuksessa ”Vaarallisuuden ja väkivaltariskin arviointi” todetaan, että elinkautisvangin riskiarviointi tapahtuu rangaistuksen loppuvaiheessa, jolloin pitkäjänteisiä kuntouttavia suunnitelmia ei ole aikaa laittaa täytäntöön ennen vapautumista. Toisaalta myöskään väkivaltariskiarvio ei itsessään ole interventio, joka madaltaisi arvioitavan kohdehenkilön riskiä syyllistyä väkivaltaan (Vaarallisuuden ja väkivaltariskin arviointi, 101).

Kun oikeusministeriön työryhmä on arvioinut mahdollisten lainsäädäntömuutosten vaikutuksia, sen olisi tullut tarkastella myös sitä vaihtoehtoa, että väkivaltariskiä koskevista tutkimuksista luopumalla tehostettaisiin itse pääasia eli oikeuspsykiatrisen hoidon tarjontaa. Tämä olisi vastannut myös oikeusministeriön työryhmän kuvaamaa yleispohjoismaista linjaa: Oikeuspsykiatrisen asiantuntemus

tulisi suunnata ensi sijassa hoidollisiin toimiin, ei tuomioistuinten käyttöön seuraamusharkintaa varten (Vaarallisimpien väkivaltarikollisten vapauttamisen edellytykset, 87).

Muissa Pohjoismaissa on siis painotettu sitä, että oikeuspsykiatrasta asiantuntemusta tulisi kohdentaa erityisesti vankeusaikaiseen työskentelyyn vangin kanssa, ei vain tuomitsemisvaiheeseen ja vapauttamisharkintaan. Tämä vastaa myös vaarallisuutta ja väkivaltariskiä käsitelleen tutkimuksen keskeisiä johtopäätöksiä. Tutkimuksen mukaan väkivaltariskin arvio kannattaisi tehdä rangaistuksen täytäntöönpanon alkuvaiheessa ja liittää se osaksi rangaistusajan suunnitelmaa. Tällöin kohonneita riskejä voitaisiin pyrkiä vankeusaikana alentamaan moniammatillisin toimenpitein.

Tässä yhteydessä on kuitenkin tiedostettava myös hoidolliseen panostukseen liittyvät ongelmat. Ne ovat jo pitkään ilmenneet yhdistelmä-rangaistuksen ja sen edeltäjien täytäntöönpanossa. Vaikka rangaistuksen alussa tehdään mielentilatutkimus ja vaarallisuusarvio, ne eivät riittävästi ohjaa rangaistusajan suunnittelua. Tämä johtuu muun muassa Rikosseuraamuslaitoksen ja Vankiterveydenhuollon organisaatioiden erillisyydestä ja tietosuojasta.

Myös oikeusministeriön työryhmä tunnistaa hyvin vankeusaikaiseen työskentelyyn liittyvät ongelmat. Tämä ilmenee sellaisista kommentteista kuin ”vankeusaikaiset tukitoimet saattavat jäädä irrallisiksi, eikä millään taholla ole selkeää kokonaiskuvaa vankeusajan etenemisestä” tai ”ongelmaksi saattaa muodostua se, että vanki suorittaa vankeusaikaansa vankilassa, jossa ei ole tarjolla riittävästi erityisosaamista tai vangille soveltuvaa kuntouttavaa ohjelmatoimintaa”. Vaikeuksista huolimatta oikeuspsykiatrisia ja muita resursseja tulisi kuitenkin ohjata nimenomaan näiden ongelmien korjaamiseen, ei tarpeettomaan tutkimukseen.

Johtopäätökset

- 1) Väkivaltariskin arvioinnista tulisi elinkautisvankien vapauttamisharkinnan yhteydessä luopua. Sen sijaan väkivaltariskiä tulisi arvioida rangaistuksen täytäntöönpanon alkuvaiheessa ja liittää se osaksi rangaistusajan suunnitelmaa. Tällöin kohonneita riskejä voitaisiin pyrkiä vankeusaikana alentamaan moniammatillisin toimenpitein.
- 2) Yhdistelmä-rangaistusta koskevassa säännöksessä termi vaarallisuus voitaisiin korvata käsitteellä korkea väkivaltariski.

Jussi Pajuoja
OTT, kriminaalipolitiikan dosentti